

Explaining the Collapse of the Syrian Political System from a Political Economy Perspective

Seyed Hossein Mousavi Kordmiri¹

Alireza Koohkan²

Abstract

This article investigates the developments in Syria since 2011, providing an in-depth analysis of the intricate relationship between its political economy and the collapse of the state. Following the eruption and persistence of social and political unrest, Syria's economy, like other sectors, endured severe and extensive damage, culminating in the disintegration of governmental structures and the exacerbation of existing social, economic, political, and security cleavages. While initially, despite significant territorial losses and severe vulnerabilities, the survival of the ruling regime was maintained, December 8, 2024, marked a pivotal turning point in the nation's history. The rapid expansion of rebel and opposition forces' positions and their substantial advances in less than 12 days ultimately led to the downfall of the 54-year rule of the Assad family. The primary objective of this research is to critically examine and assess the profound impact of the war-induced economic crisis on Syria's political dynamics and power configurations. The central research question is: How did the economic collapse precipitated by the war lead to the systematic weakening and ultimate disintegration of state structures, profound political transformations, and the eventual demise of the regime in Syria? In response, this study hypothesizes that the war-induced economic crisis – through the multifaceted processes of eroding the state's political legitimacy, fostering crony capitalism, institutionalizing structural corruption, generating rampant inflation, diminishing financial capacities, obliterating vital infrastructure, and fueling widespread public discontent – significantly intensified political instability and deepened social divisions, thereby directly precipitating the collapse of the state. This research employs an explanatory methodology, drawing upon meticulously collected data from comprehensive library resources and specialized academic websites.

Keywords: Syria, Civil War, Political Economy, Regime Collapse.

1. PhD Student in Regional Studies, Faculty of Law and Political Science, Allameh Tabatabaie'i University, Tehran, Iran (Corresponding author).

hossein.mousavi78s@gmail.com

2. Associate Professor of International Relations, Faculty of Law and Political Science, Allameh Tabatabaie'i University, Tehran, Iran.

koohkan2001@gmail.com

Mesopotamian Political Studies, 2026, Vol. 5, Issue 1, pp. 107-136.

Received: 27 September 2025, **Accepted:** 31 May 2026

Doi: 10.22126/mps.2026.12894.1104

Copyright © The Authors
Publisher: Razi University.

Extended Abstract

1. Introduction

With the onset of protest movements in the Arab world in 2011, demonstrations in Syria began when several students wrote protest slogans in public spaces, leading to their arrest and sparking widespread unrest. The government's repressive response exacerbated tensions, fuelling the expansion of protests and ultimately triggering a prolonged civil war. However, popular support, the resilience of the army, and the backing of international allies enabled the Assad regime to achieve relative stability from 2016 onward. Despite this, the protracted conflict profoundly transformed Syria's political, social, and economic structures, with the dynamic between the war-torn economy and political changes being particularly striking. The war not only devastated Syria's political system but also dismantled its economic foundations. This economic collapse directly impacted Syria's political framework, culminating in late 2024 when, in less than twelve days, rebel forces captured key cities and regions under government control. On December 8, 2024, the fall of Damascus was declared, marking the end of the 54-year rule of the Assad family. The primary objective of this article is to provide a precise and comprehensive assessment of the interplay between Syria's war-torn economy and political transformations, aiming to deepen the understanding of war's long-term impacts on state collapse by examining the relationship between economic conditions and political changes.

2. Theoretical Framework

Natural states can be categorized into three types: fragile, basic, and mature. In fragile natural states, governments struggle to manage violence when confronted with it. Internal commitments within the ruling coalition are unstable and subject to rapid change. The fragility of the coalition means that minor shifts in member status can disrupt its cohesion, often leading to violent confrontations and the formation of new alliances. In such states, politics is essentially synonymous with war, and the economy is deeply intertwined with political power. Economic privileges are distributed to incentivize stability within the coalition, while resources are often acquired through military strength or political influence. Under these conditions, dominant coalitions establish mechanisms to support rent-seeking organizations, creating systems for wealth distribution within their ranks. This fosters crony capitalism, an economic system where success depends on connections to political authorities. In crony

capitalism, wealth accumulation stems not from market competition but from monopolistic practices and political exploitation, stifling the development of an independent, efficient economy. This section examines the role of political-economic coalitions and crony capitalism during the Syrian war, analyzing how wartime conditions and crony capitalism mutually reinforced the crisis of legitimacy and state collapse.

3. Methodology

This research employs an explanatory methodology to analyze the interplay between Syria's economy and politics from the civil war's onset to the government's collapse. It assesses how economic and political factors perpetuated and intensified existing crises. Data collection is library-based, relying on academic and specialized sources.

3. Discussion

The 2011 uprising against Bashar al-Assad, met with brutal government repression, escalated into a prolonged civil war. The conflict claimed at least 500,000 lives and displaced half of Syria's population. Economic indicators plummeted, with GDP declining by 54% between 2010 and 2021, and an estimated 90% of Syrians now live in poverty. The war devastated infrastructure—electricity grids, water systems, roads, and transportation networks—while severely disrupting industrial production. The currency's unprecedented devaluation and soaring unemployment worsened the crisis. Additionally, systemic corruption became a defining feature of wartime politics. While most Syrians lived in poverty, a small elite enriched itself through government rents and illicit trade. Bribery became widespread due to economic desperation, low wages, and state failure to curb corruption. By 2019, the Assad regime increasingly relied on loyal war profiteers to bypass legal channels. Years of conflict left infrastructure in ruins, and the absence of public services crippled daily life. Meanwhile, the ruling family and their associates amassed wealth through illegal means. As regime legitimacy eroded, public and military support waned, culminating in the Assad dynasty's downfall after 54 years.

4. Conclusion

The 2011 upheavals in Syria triggered a complex and far-reaching crisis, affecting all aspects of life. Thirteen years of war destroyed critical infrastructure, leaving the economy in ruins. Currency collapse, hyperinflation, and the breakdown of essential services made survival difficult for millions. Despite these conditions, political and economic elites exploited their positions

through rent-seeking, smuggling, and corruption. The government's inability to address the crisis, coupled with crony capitalism, fuelled public distrust and eroded regime legitimacy. By 2024, neither the populace nor the military was willing to defend the government, leading to its rapid collapse. Unlike the war's early stages—when popular and foreign support sustained the regime—its final days saw complete abandonment, sealing the fate of Assad's rule.

تبیین سقوط نظام سیاسی سوریه از منظر اقتصاد سیاسی

سید حسین موسوی کردمیری^۱

علیرضا کوهکن^۲

چکیده

این مقاله به بررسی تحولات سوریه از سال ۲۰۱۱ می‌پردازد و تعامل بین اقتصاد سیاسی و فروپاشی دولت را تحلیل می‌کند. با شروع و ادامه ناآرامی‌های اجتماعی و سیاسی در سوریه، اقتصاد این کشور مانند دیگر حوزه‌ها آسیب جدی و شدیدی دید که به فروپاشی ساختارهای دولتی و تعمیق شکاف‌های اجتماعی، اقتصادی، سیاسی و امنیتی منجر شد. هرچند در مرحله نخست، به‌رغم از دست دادن بخش قابل توجهی از کنترل مناطق و آسیب‌پذیری جدی از سوی رژیم حاکم، بقای آن حفظ شده بود، اما ۸ دسامبر ۲۰۲۴ نقطه عطفی در تاریخ کشور سوریه بود. گسترش سریع مواضع و پیشروی قابل توجه شورشیان و معارضان حکومت در کمتر از ۱۲ روز به سقوط حکومت ۵۴ ساله خاندان اسد در این کشور منجر شد. هدف اصلی این پژوهش واکاوی و ارزیابی تأثیر بحران اقتصادی ناشی از جنگ بر پویایی‌های سیاسی و ساختارهای قدرت در سوریه است. سؤال اصلی تحقیق این است که چگونه فروپاشی اقتصادی ناشی از جنگ به تضعیف و فروپاشی ساختارهای دولتی، تحولات سیاسی و سقوط رژیم در سوریه منجر شد. در پاسخ، فرضیه این‌گونه مطرح می‌شود که بحران اقتصادی ناشی از جنگ - از طریق فرسایش مشروعیت سیاسی دولت، سرمایه‌داری رفاقتی، فساد ساختاری، تورم افسارگسیخته، کاهش قابلیت‌های مالی و از بین رفتن زیرساخت‌های حیاتی و نارضایتی عمومی - بی‌ثباتی سیاسی را تشدید کرده و شکاف‌های اجتماعی را گسترش داده بود که در نهایت باعث فروپاشی دولت شد. این تحقیق با استفاده از روش‌شناسی تبیینی و با داده‌های جمع‌آوری شده از منابع کتابخانه‌ای و وبسایت‌های تخصصی انجام شده است.

واژه‌های کلیدی: سوریه، جنگ داخلی، اقتصاد سیاسی، سقوط رژیم.

۱. دانشجوی دکتری مطالعات منطقه‌ای، دانشکده حقوق و علوم سیاسی، دانشگاه علامه طباطبائی، تهران، ایران (نویسنده مسئول).

hossein.mousavi78s@gmail.com

۲. دانشیار روابط بین‌الملل، دانشکده حقوق و علوم سیاسی، دانشگاه علامه طباطبائی، تهران، ایران.

koohkan2001@gmail.com

مطالعات سیاسی بین‌الملل، دوره پنجم، شماره اول، ۱۰۷-۱۳۶.

تاریخ دریافت: ۱۴۰۴/۰۷/۰۵، تاریخ پذیرش: ۱۴۰۵/۰۳/۱۰

Doi: 10.22126/mps.2026.12894.1104

ناشر: دانشگاه رازی

© نویسندگان.

۱. مقدمه

با گسترش جنبش‌های اعتراضی در جهان عرب از سال ۲۰۱۰ که نقطه آغازین آن با خودسوزی محمد بوعزیزی، سبزی‌فروش تونسی، به دلیل رفتار پلیس این کشور نسبت به او صورت گرفت موجی از اعتراضات به وقوع پیوست که دومینوار در کشورهای مختلف جهان عرب گسترش پیدا کرد و به تحولات عظیمی از جمله سقوط حکومت‌های قدیمی در کشورهایی چون تونس، مصر، لیبی و یمن منجر شد. اعتراضات در سوریه به‌عنوان آخرین کشور از میان کشورهای جهان عرب از استان‌های جنوبی درعا و سویدا زمانی آغاز شد که نوشتن شعارهای اعتراضی چند دانش‌آموز در معابر عمومی منجر به بازداشت آن‌ها و اعتراضات مردمی در این مناطق شد. اما سرکوب شدید از سوی رژیم و کشته و زخمی شدن تعدادی از شهروندان باعث گسترش دامنه اعتراضات شد که در شهرهای مختلف نمود پیدا کرد.

بررسی موج اعتراضات در سوریه حاکی از این است که اعتراضات در مرحله اول مسالمت‌آمیز بود و صدها هزار نفر از مردم در آن‌ها شرکت کردند. تظاهرکنندگان در ابتدا عمدتاً خواهان اصلاحات سیاسی، پایان فساد، آزادی زندانیان سیاسی و لغو قانون وضعیت اضطراری بودند (Pradhan, 2017: 95). این اعتراضات با برخورد قهری حکومت، جنگ داخلی طولانی مدت را سبب شده بود که ابعاد وسیع داخلی، منطقه‌ای و بین‌المللی را شاهد بود. در نهایت با نقش تأثیرگذار عوامل بین‌المللی از یک سو، مقاومت بدنه اصلی ارتش و نقش حامیان داخلی در دفاع از مواضع حکومت اسد از سوی دیگر، پس از سال ۲۰۱۷ علی‌رغم از دست دادن برخی مناطق و واگذاری آن‌ها به مخالفان و ضعف‌های گسترده‌ای که نظام سیاسی سوریه در حکمرانی خود با آن مواجه بود، توانست بقای خود را حفظ کند. در مجموع اگرچه پس از موفقیت نسبی اسد در سرکوب معارضان، برخی اعتراضات به شرایط سیاسی و اقتصادی در این کشور به وقوع پیوست، اما از نظر بسیاری از ناظران، حکومت امنیتی - نظامی بعث سوریه با حامیان قدرتمند منطقه‌ای و بین‌المللی از ثبات سیاسی لازم برای تداوم سلطه برخوردار بود. در این میان پیشروی سریع و ناگهانی معارضان به رهبری هیئت تحریر شام از ادلب به سوی حلب و سقوط دومینوار شهرها و در نهایت سقوط حکومت اسد در ۱۱ روز، بسیاری از محققان را در بهت و حیرت فروبرد (نیاکویی و موسوی کردمیری، ۱۴۰۳: ۱۷۵).

در این رابطه رویکردهای مختلفی از سوی تحلیلگران و پژوهشگران ارائه شده است. برخی با طرح فرضیه امنیتی، تغییر موازنه قوا در منطقه و نقش بازیگران خارجی در سطح منطقه‌ای و بین‌المللی را عامل اصلی فروپاشی حکومت اسد می‌دانند. برخی دیگر با پررنگ کردن نظریات جامعه‌شناختی، تجمع نارضایتی‌های فرقه‌ای و ظهور جنبش‌های فرامذهبی را عامل مؤثر در این رابطه معرفی می‌کنند و رویکرد سوم، فراتر از این‌ها رفته و ریشه تحولات گسترده و ساختاری در سوریه را حتی به قبل از سال ۲۰۱۱ و همزمان با خشکسالی بی‌سابقه از سال ۲۰۰۶ تا ۲۰۱۰ می‌داند که به مهاجرت گسترده مردم و تأثیر مستقیم آن بر سبک زندگی، میزان اشتغال و رشد شهرنشینی اجباری بدون فراهم بودن زیرساخت‌ها انجامید. هرچند در رابطه با چنین مسئله مهمی، مشخص کردن تنها یک علت برای فروپاشی نظام سیاسی سوریه نمی‌تواند دربرگیرنده تمامی عوامل تأثیرگذار و پاسخگو به همه سؤالات باشد، اما این تحقیق در نظر دارد از منظر اقتصاد سیاسی به فروپاشی دولت در سوریه پردازد. چراکه به‌رغم اهمیت نقش عوامل دیگر از زمان آغاز بحران سوریه در سال ۲۰۱۱، اما به نظر می‌رسد این عوامل در برخی موارد در نقش عامل ثانویه عمل کرده‌اند.

با ذکر این توضیحات، پژوهش حاضر ضمن تمرکز بر دوره زمانی ۲۰۱۱ تا ۲۰۲۴ در کشور سوریه و موضوع بحران سیاسی، اجتماعی و اقتصادی در این کشور که در نهایت به فروپاشی ساختار سیاسی حکومت اسد منجر شد، با تأکید بر مسئله اقتصاد سیاسی به طرح این سؤال می‌پردازد که چگونه فروپاشی اقتصادی ناشی از جنگ، منجر به تضعیف و فروپاشی ساختارهای دولتی، تغییرات سیاسی و در نهایت سقوط رژیم در سوریه شده است. در پاسخ، این فرضیه مطرح می‌شود که فروپاشی زیرساخت‌ها، کاهش تولید، تورم افسارگسیخته و بحران‌های انسانی، همگی نقش مهمی در شکل‌گیری و تداوم درگیری‌ها ایفا کرده‌اند، در حالی که تغییرات سیاسی نیز بر وضعیت اقتصادی تأثیرگذار بوده‌اند و ابعاد این تعامل پیچیده را دارای وجوه گوناگونی می‌کند. جنگ طولانی‌مدت در سوریه ساختار سیاسی، اجتماعی و اقتصادی این کشور را نیز به شدت دگرگون کرد. در قلب این تحولات، تعامل پویایی میان اقتصاد جنگ‌زده و تغییرات سیاسی قرار دارد. در نهایت در واپسین روزهای سال ۲۰۲۴ در جریان تحولات منطقه‌ای متعاقب جنگ ۱۷ اکتبر ۲۰۲۳ حماس و رژیم اسرائیل، که از سپتامبر ۲۰۲۴ منجر به تضعیف قدرت نیروی‌های جریان مقاومت در منطقه شده بود، در کمتر از ۱۲ روز پیشروی شورشیان گروه تحریر شام به رهبری

محمد الجولانی و تصرف شهرها و مناطق تحت کنترل حکومت دمشق، در روز ۸ دسامبر ۲۰۲۴ سقوط دمشق و پایان حکومت ۵۴ساله خاندان اسد در سوریه اعلام شد. از این جهت، پژوهش حاضر در پی شناسایی سازوکارهای این تعامل و بازخورد بین شرایط اقتصادی و تحولات سیاسی است تا بتواند به درک عمیق‌تری از تأثیرات بلندمدت جنگ بر فروپاشی دولت در سوریه از منظر اقتصاد سیاسی بپردازد.

۲. پیشینه پژوهش

با توجه به گستردگی تحولات، پیچیدگی بحران و جنگ داخلی طولانی مدت در سوریه که تعداد زیادی از بازیگران داخلی و بین‌المللی را به خود مشغول کرده بود، با شروع تحولات انقلابی در این کشور از سال ۲۰۱۱، آثار علمی فراوانی در قالب کتاب، مقاله و پایان‌نامه / رساله در این زمینه تولید شد که بحران فوق را از رویکردهای مختلف مورد بررسی قرار داده‌اند. هرچند ابعاد فزاینده بازی قدرت در این کشور و پیش‌بینی‌ناپذیر بودن تحولات در برخی موارد نتیجه‌ای غیر از پیش‌بینی برخی پژوهش‌ها داشت، اما همواره آثار ارزشمندی در این زمینه وجود داشته است که در ادامه اشاره مختصری به برخی از آن‌ها خواهد شد.

نیاکویی و موسوی کردمیری (۱۴۰۳)، زیبائی و نجفی (۱۴۰۴) و علی^۱ و همکاران (۲۰۲۴)، با نگاهی عمیق به تحولات سوریه و بررسی نقش متغیرهای تأثیرگذار در تشدید و تداوم این بحران، ترکیبی از عوامل داخلی این کشور و خارجی در سطح منطقه و نظام بین‌الملل را در تداوم بحران سوریه و نهایتاً فروپاشی و سقوط نظام سیاسی در این کشور دخیل می‌دانند.

رادگودرزی (۱۳۹۸) و مددی و همکاران (۱۴۰۲) در میان بسیاری از عوامل تاریخی، سیاسی و اقتصادی که موجب شروع تنش‌ها در سوریه شده، بحران کم‌آبی و خشکسالی را موضوعی اساسی می‌دانند که نقش پیچیده و ظریف و در عین حال قدرتمندی در تحولات سوریه داشته است. چرا که این کشور از سال ۲۰۰۶، شدیدترین خشکسالی تاریخی خود را تجربه کرده بود که به‌عنوان بدترین خشکسالی طولانی مدت و شدیدترین میزان کاهش تولیدات زراعی از زمان آغاز تمدن‌های کشاورزی در هزاران سال پیش بود.

چونگ^۱ و همکاران (۲۰۲۰) در مقاله «تأثیر درگیری سوریه بر رفاه جمعیت»، با استفاده از نظرسنجی مؤسسه گالوپ^۲، به بررسی تأثیر درگیری سوریه بر رفاه جسمی، روانی و اجتماعی سوریه‌ها پرداختند. این تحقیق نشان می‌دهد نقش عوامل مطرح شده بین سوریه‌هایی که به‌طور مستقیم در معرض درگیری قرار گرفته‌اند با سوریه‌هایی که به‌شکل مستقیم در معرض قرار نگرفته‌اند تأثیر تا حدودی مشابه است که خود نشان‌دهنده اثرات یکسان جنگ بر شرایط زندگی عمومی است.

مهچی^۳ و همکاران (۲۰۲۰) در مقاله «ارزیابی کنترل و پویایی قدرت در سوریه» به این مسئله می‌پردازند که از سال ۲۰۱۱ تا ۲۰۲۰ که سایه جنگ بر تمامی ابعاد زندگی در سوریه تأثیر گذاشته بود، بشار اسد و مقامات، موازنه قدرت در سوریه را بین بازیگران مختلف نزدیک به خود تقسیم کرده بودند. تا جایی که در مناطق خارج از کنترل رژیم، افرادی را به‌صورت غیرقانونی و در شبکه‌ای پیچیده از قدرت و بازیگری مورد استفاده قرار داده بودند تا برخی نیازها و کالاهای ضروری از جمله سوخت را مورد معامله قرار دهند.

کشلیویچ و اسپروک^۴ (۲۰۲۴) در مقاله «برآورد اثرات جنگ داخلی سوریه» به این نتیجه رسیدند که جنگ داخلی سوریه بر کیفیت شاخص‌های مختلفی چون آزادی بیان، ثبات سیاسی، حاکمیت قانون، کنترل فساد، کاهش شدید تولید ناخالص داخلی تأثیرات منفی فراوانی گذاشته است. همچنین بر تعمیق و گسترش خشونت و تضعیف شدید نهادهای نظارتی نیز افزوده است. آن‌ها از این جنگ به‌عنوان یکی از پرخشونت‌ترین درگیری‌های مسلحانه معاصر یاد می‌کنند.

رسمیک^۵ (۲۰۲۴) در پژوهش «جمهوری عربی سوریه: فساد و ضدفساد» بر این باور است که با شروع جنگ، گستره فساد در سوریه افزایش قابل توجهی پیدا کرده بود. همچنین به دلیل ایجاد مناطق مختلف در این کشور که هر یک تحت کنترل گروه‌های خاصی قرار داشت، باعث ایجاد پیوند جدیدی میان سیاست و تجارت شد. این امر صعود طبقه جدیدی از سرمایه‌داران بزرگ تجاری و ظهور اشکال مختلف فساد را در پی داشت که شامل کمک‌های بین‌المللی، تجارت غیرقانونی و قاچاق کالا، مواد مخدر و حتی انسان می‌شد.

1. Cheung

2. Gallup

3. Mehchy

4. Keseljevic & Spruk

5. Resmic

با وجود آثاری که در این بخش مورد بررسی قرار گرفتند و دیگر پژوهش‌هایی که در این زمینه به نگارش درآمده‌اند، اهمیت و ضرورت مقاله فوق در ابتدا به این دلیل است که با فروپاشی و سقوط رژیم اسد در سوریه، این مقاله در نوع خود اولین پژوهشی است که به شکل ساختارمند در جهت تبیین چگونگی اثرگذاری متقابل عوامل اقتصادی - سیاسی بر یکدیگر در طول دوره جنگ و نتیجه آن تدوین شده است. همچنین پژوهش مرتبگی که با تمرکز کامل بر رابطه متقابل اقتصاد و سیاست در جریان جنگ سوریه و فروپاشی و سقوط حکومت در این کشور وجود داشته باشد، یافت نشد. از این جهت با استفاده از چارچوب مفهومی و تئوریک سرمایه‌داری رفاقتی و ائتلاف‌های سیاسی - اقتصادی سعی می‌شود به واکاوی داده‌ها و طبقه‌بندی و تجزیه و تحلیل آن‌ها پرداخته شود.

۳. چارچوب نظری: سرمایه‌داری رفاقتی و ائتلاف‌های سیاسی - اقتصادی

طبق تعریف داگلاس نورث^۱ و همکاران در کتاب ارزشمندشان به نام «خشونت و نظم‌های اجتماعی»، حکومت‌های طبیعی با تشکیل ائتلاف مسلط که اعضای آن از امتیازات ویژه‌ای برخوردارند، سعی می‌کنند از خشونت بکاهند. فرادستان (اعضای ائتلاف مسلط) درباره احترام به امتیازات یکدیگر از جمله حقوق مالکیت و دسترسی به منابع و فعالیت‌هایی به توافق می‌رسند که با محدود کردن دسترسی به این امتیازات فقط به اعضای ائتلاف مسلط، انگیزه‌های معتبری برای همکاری در بین خود به وجود می‌آورند؛ چون فرادستان می‌دانند که خشونت از میزان رانت آن‌ها خواهد کاست، انگیزه‌ای برای جنگیدن ندارند. علاوه بر این، هر فرادستی درک می‌کند که فرادستان دیگر نیز از انگیزه‌های مشابهی برخوردارند و نظام سیاسی حکومت طبیعی، نظام اقتصادی را طوری دستکاری می‌کند که رانت تولید کند و به‌واسطه آن امنیت نظم سیاسی تأمین شود (نورث و همکاران، ۱۳۹۶: ۶۰-۶۱).

آن‌ها حکومت‌های طبیعی را دارای سه نوع شکننده، پایه و بالغ می‌دانند. هرچند هیچ مرز دقیقی بین این سه گونه وجود ندارد، اما در حکومت طبیعی شکننده، حکومت در هنگام مواجهه با خشونت، کمتر از عهده خود برمی‌آید. تعهدات درون ائتلاف حکومت طبیعی شکننده، بی‌ثبات و متغیر هستند، اغلب به سرعت تغییر می‌کنند و به شخصیت و هویت فردی اعضای ائتلاف وابسته‌اند.

1. Douglass North

شکنندگی ائتلاف به این معناست که تغییرات کوچک در وضعیت اعضای ائتلاف می‌تواند آن را برهم بزند. تغییرات ناگهانی می‌توانند به راحتی به اعمال خشونت و ایجاد ائتلاف جدید منجر شود. احتمال دیگر این است که تغییرات ناگهانی به بازچینش پیمان‌های داخل ائتلاف منجر می‌شوند. هر حکومت طبیعی شکننده از قابلیت مهار خشونت برخوردار است، اما از آنجایی که کل عرصه سیاست، سیاست عملی و واقع‌گرایانه است؛ خطای سیاسی افراد برای آن‌ها تا حد مرگ ریسک دارد. وقتی منافع سیاسی اعضای ائتلاف با سهم‌خواهی اقتصادی آن‌ها در نظم موجود هم‌تراز شود (توازن دوگانه)، ائتلاف مسلط نظم را با موفقیت مستقر می‌سازد. در حکومت طبیعی شکننده، نه تنها سیاست به تعبیری همان جنگ است، اقتصاد نیز به تعبیری همان سیاست است. به دست گرفتن قدرت درون ائتلاف، عنصر مهمی در کامیابی اقتصادی است و توزیع امتیازات اقتصادی نیز کلید ایجاد انگیزه برای روابط با ثبات درون ائتلاف به شمار می‌آید. منابع می‌توانند به واسطه استیلای نظامی به دست آیند و کسب منابع درون ائتلاف در نتیجه موفقیت سیاسی امکان‌پذیر خواهد بود (همان: ۹۳-۹۴).

ائتلاف حاکمان و کنشگران اجتماعی در هسته توافقی‌های سیاسی، امنیت رژیم را با استفاده از تهدید به زور و استخراج و توزیع رانت‌ها به منظور حفظ برخی از حمایت‌های عمومی تضمین می‌کند. این ائتلاف، بسته به گستره آن، ممکن است باعث سیاست‌ها و رویه‌هایی شود که کم‌وبیش به لحاظ اقتصادی کارآمد هستند و سطوح مختلفی از سرکوب را استفاده می‌کنند. ائتلاف‌های گسترده‌تر بیشتر منجر به ظهور نهادهای سیاسی فراگیر می‌شوند یا اینکه مالکیت خصوصی را به عنوان یک نظام حقوقی بی‌طرف و قانون خدمات عمومی را که سطح میدان بازی را فراهم می‌کند، تضمین می‌کنند و ورود مشاغل جدید را مجاز ساخته و به افراد اجازه می‌دهد تا حرفه خودشان را برگزینند (Acemoglu & Robinson, 2012: 74-75).

ائتلاف مسلط به واسطه تعبیه روش‌هایی برای پشتیبانی از سازمان‌های قراردادی و سپس تعمیم امتیاز تشکیل این سازمان‌ها به اعضای خود، راهی برای تولید و توزیع رانت در داخل ائتلاف به وجود می‌آورد. توانایی فرادستان در سازمان‌دهی رفتار همکاری‌جویانه در پرتو حکومت، بازده آن‌ها از منابع مولد جامعه یعنی زمین، کار، سرمایه و سازمان‌ها را افزایش می‌دهد (نورث و همکاران، ۱۳۹۶: ۶۳).

کامت^۱ و همکاران (۱۳۹۶: ۴۲-۴۳) در پژوهش خود، طبق دسته‌بندی در یک گونه‌شناسی آرمانی، دولت‌ها را به دو دسته توسعه‌گرا و غارتگر تقسیم می‌کنند. دولت‌های توسعه‌گرا بروکراسی‌های دولتی کارآمد دارند که کارکنان آن‌ها از طریق ابزارهای گزینشی و شایسته‌سالارانه به کار گرفته می‌شوند. در سوی دیگر این طیف، در دولت‌های غارتگر که با نهادهای سیاسی استخراجی شناخته می‌شود، حاکمان با بیشینه‌سازی ثروت برای خود و نزدیکان، اهداف خود را دنبال می‌کنند و این امر را بر کالاهای جمعی تعریف‌شده اولویت می‌بخشند. در این بستر، روابط شخصی بر روابط عمدتاً رسمی میان سازمان‌های دولتی و شهروندان پیشی گرفته و قابلیت بوروکراتیک توسعه‌نیافته می‌ماند.

در راستای ائتلاف‌های مسلط سیاسی و اقتصادی، سرمایه‌داری رفاقتی شکل خواهد گرفت. در تعریف آن این‌گونه می‌توان گفت که شکلی از فرایند اقتصادی است که در آن موفقیت در حوزه اقتصادی به رابطه نزدیک با مقامات سیاسی ارتباط دارد یا اینکه مقامات سیاسی با حفظ موقعیت رسمی خود به شیوه‌های مختلف و استفاده از مزایای رانتی در موقعیت سیاسی، در عرصه اقتصادی و تجاری نیز حضور پیدا می‌کنند. در این نوع سرمایه‌داری، افزایش ثروت و دارایی‌های مالی از انحصارگرایی و سوءاستفاده از موقعیت سیاسی ناشی می‌شود که در کنار بهره‌مندی از شرایط ویژه، از اقتصادهای کارآمد غیروابسته به ساختار سیاسی جلوگیری کرده و آن‌ها را از چرخه رقابت خارج می‌کند (Aligica & Tarko, 2014: 164-165). در تعریف دیگر، سرمایه‌داری رفاقتی را می‌توان این‌گونه تبیین کرد که صاحبان مشاغل بزرگ از پیوندهای خود با دولت برای به دست آوردن مزیت قاطع نسبت به رقبای خود استفاده می‌کنند (Daher, 21 November 2017).

اصطلاح سرمایه‌داری رفاقتی با رانت‌جویی یا فساد پیوند خورده است که به‌جای یکدیگر استفاده می‌شود. از نظر فنی، سرمایه‌داری دوستی یا رفاقتی یک فرایند اقتصادی و نوعی سیستم اجتماعی و فرهنگی است که تحت شرایط خاص مانند اعتماد خانوادگی یا خویشاوندی کار می‌کند. لابی‌گری یک روند سامانمند است، در شرایط ضعیف نهادی عمل می‌کند که در آن حاکمیت قانون، اثربخشی دولت و کیفیت نظارتی عمدتاً وجود ندارد و تنها گروه کوچکی از نخبگان به دلیل مشتری‌گرایی و سایر روابط اجتماعی، سیاسی و اقتصادی از نظر اقتصادی سود می‌برند. اقتصاد رفاقتی یک فرهنگ اقتصادی را توصیف می‌کند که احتمالاً در یک چارچوب

1. Cammett

نهادی ضعیف وجود دارد و در آن تشکیلات طبقات دولتی توسط مشتری‌گرایی و شبکه‌سازی خاص شکل می‌گیرند. این سیستم، نخبگانی تولید می‌کند که دسترسی بیشتری به منابع نسبت به عموم مردم دارند و این ویژگی را با فساد گسترده سیاسی تشدید می‌کند. پس از کاهش مخارج دولت و سیاست‌های مؤسسات مالی بین‌المللی به‌عنوان شرایطی برای انجام پیشرفت‌های توسعه‌ای قرن ۲۱، سرمایه‌داری دوستانه در منطقه خاورمیانه و شمال آفریقا رایج شد. از آنجایی که ظرفیت دولتی و کیفیت نهادی نمی‌توانست سیاست‌های مشروط به دریافت وجوه از صندوق‌های سرمایه‌گذاری بین‌المللی را مدیریت کند، سرمایه‌داری دوستانه و فساد رواج یافت. دیکتاتوری‌ها و حاکمیت آهنین آن‌ها به نفع برخی خانوارها و نزدیکان آن‌ها یا فقط نخبگان حاکم بود. پرورش ثروت در میان نخبگان، همراه با شکاف ثروت و درآمد بین ثروتمندترین و فقیرترین دهک‌ها، خیزش‌های اجتماعی خاصی را شعله‌ور ساخت (Kirsanli, 2023: 11). سرمایه‌داری رفاقتی کانال اصلی است که توسط آن تأثیر فساد بر رشد اقتصادی و نابرابری درآمد، بیکاری و کاهش هزینه‌های دولت در کشورها به‌شدت آسیب دیده، بر سرمایه‌داری رفاقتی و تسخیر نخبگان بر اقتصادها مسلط و واسطه می‌شود (Ibid: 14-15).

با این توضیحات، در ادامه ابتدا پیامدهای اجتماعی - اقتصادی جنگ داخلی در سوریه مورد واکاوی قرار خواهد گرفت. در مرحله بعدی، نقش و تأثیر ائتلاف سیاسی - اقتصادی و سرمایه‌داری رفاقتی در دوران جنگ بررسی خواهد شد و در نهایت اثرگذاری متقابل پیامدهای جنگی و سرمایه‌داری رفاقتی بر بحران مشروعیت و فروپاشی و سقوط دولت مطرح می‌شود. هرچند در این بین ممکن است نقش مؤلفه‌های دیگر از جمله نهادهای نظامی و ارتش و عوامل بین‌المللی نیز در فرایند سقوط رژیم پررنگ بوده باشد، اما پرداختن به همه این موارد در پژوهش حاضر امکان‌پذیر نبوده که به نظر می‌تواند موضوعی برای پژوهش‌های دیگر باشد.

۴. روش پژوهش

این پژوهش با بهره‌گیری از روش‌شناسی تبیینی به تحلیل تعامل بین اقتصاد و سیاست سوریه از آغاز جنگ داخلی تا فروپاشی دولت می‌پردازد. این تحقیق ارزیابی می‌کند که چگونه عوامل اقتصادی و سیاسی، بحران‌های موجود را تداوم بخشیده و تشدید کرده‌اند. جمع‌آوری داده‌ها به‌صورت کتابخانه‌ای و با تکیه بر منابع دانشگاهی و تخصصی انجام شده است.

۵. یافته‌های پژوهش

قیام سال ۲۰۱۱ علیه بشار اسد که خشونت شدید دولت را در پی داشت، به جنگ داخلی پیچیده‌ای تبدیل شد که به کشته شدن حداقل پانصد هزار نفر و آواره شدن نیمی از جمعیت در این کشور انجامید. کاهش شاخص‌های اقتصادی، تولید ناخالص داخلی سوریه بین سال‌های ۲۰۱۰ تا ۲۰۲۱ را به میزان ۵۴ درصد کاهش داده بود که به نظر می‌رسد در حال حاضر ۹۰ درصد مردم سوریه در فقر زندگی کنند. محله‌های ویران‌شده در طول جنگ نیز پس از جنگ بازسازی نشدند که در همین حال استفاده اسد از اتاق‌های شکنجه و سلاح‌های شیمیایی علیه مردم، سوریه را به یک کشور بدنام تبدیل کرده بود (Kozul wright, 8 January 2025). حداقل نیمی از جمعیت سوریه به دلیل از دست دادن زندگی خود از جمله منازل، محیط‌های کسب و کار و مهم‌تر از همه اعضای خانوار، آواره شده بودند که این مسائل میزان امید به زندگی در کشور را به پایین‌ترین حد خود در طول چند دهه گذشته رسانده بود. با وجود آنکه حکومت از مرحله اولیه بحران خارج شده بود، امتناع از بازسازی زیرساخت‌ها و بی‌توجهی به ابعاد مختلف بحران، باعث پیچیدگی بیش از اندازه آن شد و در کنار موج ناامیدی مردم به آینده، گسترش بیماری‌های عفونی، سوءتغذیه، سیستم بهداشتی ضعیف، کمبود دارو و... بخشی از بزرگ‌ترین مشکلات سوریه بود.

۵-۱. از بین رفتن زیرساخت‌ها و خدمات عمومی

درگیری در سوریه بخش قابل‌توجهی از زیرساخت‌ها مانند شبکه‌های برق، آب، جاده‌ها و حمل‌ونقل را ویران کرد. همچنین بر زنجیره‌های ارزش تولید صنعتی تأثیر منفی بالایی گذاشت. به دلیل اقتصاد جنگی، تأسیسات صنعتی عظیم توسط طرف‌های مختلف درگیری غارت شد و به سرقت رفت، سرمایه‌داران به خارج از کشور گریختند و بیشتر نیروی کار ماهر سوریه را ترک کردند. بخش صنعت متأثر از فروپاشی بازار صادرات، محدودیت قدرت خرید سوری‌ها، دشواری انجام معاملات مالی و تجاری و در نتیجه تحریم‌ها، عملاً فلج شده بود که با وجود این باید امتیازهای غیرقانونی به سازمان‌های امنیتی و نظامی پرداخت می‌کرد. تولید ناخالص داخلی بخش تولید، در آغاز جنگ به شدت کاهش پیدا کرده بود. این کاهش که در سال ۲۰۱۱، ۴ درصد برآورد می‌شد، در سال ۲۰۱۲ تا حدود ۵۰ درصد سقوط را نشان می‌داد. نرخ‌های رشد منفی تا سال ۲۰۱۷ ادامه پیدا کرده بود که هرچند در این سال کمی شاهد بهتر شدن بود، اما مجدد در سال ۲۰۱۸ دوباره کاهش پیدا کرد. در سال ۲۰۱۹ به دلیل بهتر شدن شرایط امنیتی، تعداد زیادی از

کارگاه‌های کوچک شروع به کار کرده بودند. به این دلیل بخش تولید نسبت به سال قبل حدود ۴۰ درصد رشد سالانه داشت، اما با توجه به تحولات سال ۲۰۲۰ در نتیجه سقوط قیمت ارز و افزایش قابل توجه قیمت حامل‌های انرژی، علاوه بر اثرات منفی کرونا و ویروس، دچار عقب‌گردی جدید و جدی در تمامی مناطق سوریه شده بود. در نتیجه، تولید صنعت در سال ۲۰۲۰ نسبت به سال ۲۰۱۰ حدود ۴۳ درصد کاهش پیدا کرده بود (Mehchy et al, 2022: 33).

در سال ۲۰۲۰ بهره‌وری بخش حمل‌ونقل و ارتباطات به حدود ۴۰ درصد از آنچه در سال ۲۰۱۰ بود رسید. بخش مخابرات نیز در دوره درگیری، زیان‌های قابل توجهی در نتیجه خرابکاری و سرقت زیرساخت‌ها داشت. در مجموع، تمامی بخش خدمات با تمام فعالیت‌هایش در جریان درگیری در سوریه رشد منفی داشت و بالاترین آن در سال ۲۰۱۳ حدود ۳۵ درصد افت سالانه پیدا کرده بود. در سال‌های ۲۰۱۸ و ۲۰۱۹ این بخش رشد اندکی را شاهد بود که در مجموع به یک درصد رسیده بود که تأثیر مثبت خاصی بر اقتصاد نداشت. در سال ۲۰۲۰ نرخ رشد منفی به بخش خدمات بازگشت که با سقوط نرخ ارز، در دسترس نبودن کالاها و از بین رفتن قدرت خرید اکثریت مردم سوریه نمایان شد (Ibid: 43). در این بین، به‌رغم ناکارآمدی داخلی در اثر جنگ و سوءمدیریت از طرف حکومت، بحران اقتصادی لبنان در سال ۲۰۱۹، فروپاشی اقتصادی پس از آن و تحریم‌های غرب نیز تأثیر سوء دوچندانی بر شاخص‌های اقتصادی سوریه گذاشته بود.

۵-۲. بحران اقتصادی و بیکاری

بیش از یک دهه درگیری در سوریه پیامدهای اقتصادی و اجتماعی ویرانگری به وجود آورده بود. طبق گزارش بانک جهانی، از سال ۲۰۱۱ تا ۲۰۱۶ تلفات تولید ناخالص داخلی انباشته ۲۲۶ میلیارد دلار تخمین زده شده بود که تقریباً چهار برابر تولید داخلی سوریه در سال ۲۰۱۰ بود (World Bank Group, 20 October 2022). بر اساس آماری دیگر از بانک جهانی، تولید ناخالص داخلی سوریه بین سال‌های ۲۰۱۰ تا ۲۰۲۲ به میزان ۵۳ درصد کاهش یافت. کاهش ۸۴ درصدی فعالیت اقتصادی نیز یکی دیگر از عوامل است. از سال ۲۰۱۰ تا ۲۰۲۳، جنگ سوریه یکی از بزرگ‌ترین موج‌های آوارگی از زمان جنگ جهانی دوم را به راه انداخته بود. تا پایان سال ۲۰۲۳، بیش از نیمی از جمعیت قبل از درگیری سوریه آواره بودند، از جمله ۷,۲ میلیون آواره داخلی و ۶,۵ میلیون پناهنده در خارج از کشور. افزایش فقر شدید که قبل از جنگ تقریباً وجود نداشت، به دلیل افزایش قابل توجه هزینه‌های زندگی همراه با وخامت مداوم شرایط اقتصادی، به مسئله‌ای رایج

تبدیل شده بود. دوسوم کامل جمعیت در سال ۲۰۲۲ زیر خط فقر با درآمد متوسط پایین زندگی می‌کردند که معادل تقریباً ۱۴,۵ میلیون سوری بوده است (World Bank Group, 10 October 2024).

بخش غیررسمی، بخش اعظم آن چیزی است که از اقتصاد ویران‌شده توسط تحریم‌های بین‌المللی و جنگ داخلی باقی مانده است. چالش دیگر راه‌اندازی مجدد صنعت نفت است که مناطق نفت‌خیز کشور باید مورد حمایت قرار می‌گرفت، اما بازسازی عمده این بخش به معنای سرمایه‌گذاری قابل توجه و تضمین ۳۸۵,۰۰۰ بشکه نفت خام در روز بود که سوریه قبل از قیام ۲۰۱۱ تولید می‌کرد. این میزان اکنون به ۸۰,۰۰۰ بشکه کاهش پیدا کرده است. ضمن آنکه ذخایر اثبات‌شده آن به ترتیب تنها ۰,۵ و ۰,۲ درصد از کل جهان را تشکیل می‌دهد که عدد قابل توجهی نبود (Mounier Kuhn, 14 January 2025). هرچند سوریه نسبت به لبنان، اردن و فلسطین که در همسایگی آن قرار دارند، از تولیدات نفتی بیشتری برخوردار بود، اما وقوع جنگ این تولید را به پایین‌ترین میزان خود رساند. علی‌رغم وجود نفت شیل در سوریه، این صنعت هم با آغاز جنگ نتوانست به بهره‌برداری برسد که فقدان امنیت پایدار، اقتصاد انرژی در این کشور را به شدت تحت تأثیر قرار داد و خسارت‌های واردشده به زیرساخت‌های حیاتی باعث شد که نیاز سوریه به واردات انرژی در کنار ارائه خدمات عمومی، جهت تأمین سوخت مناطق و ماشین‌های جنگی به امری مهم تبدیل شود.

از دیگر تأثیرات جنگ فروپاشی بی‌سابقه ارزش پول و گسترش چشمگیر بیکاری است. شرایط شاخص‌های فوق در سوریه حتی قبل از جنگ نیز چشم‌انداز خوشایندی نداشت؛ به‌طوری که ۸,۶ درصد کل جمعیت سوری‌ها و از بین جوانان نیز ۲۰,۴ درصد بیکار بودند. علاوه بر این، طبقه متوسط سوریه که ۶۰ درصد از جمعیت کل را در سال‌های پیش از جنگ تشکیل می‌داد، به عددی بین ۱۰ تا ۱۵ درصد در دوره جنگ رسیده بود و تا حدود قابل توجهی رو به نابودی رفت. در این میان، بخش کشاورزی بیشترین ضربه را دید. بسیاری از جمعیت آواره که قبل از جنگ به کشاورزی مشغول بودند، اکنون به دنبال کار غیررسمی در مزارع جوامع میزبان مجاورند تا از نظر مالی از خانواده‌های خود حمایت کنند. همه‌گیری کرونا نیز تنها به تضعیف بخش کار غیررسمی در سوریه به‌ویژه در شمال غرب آسیب‌دیده سرعت بخشید (Alexander, 18 February 2021).

بسیاری از خانواده‌های سوری به دلیل ناتوانی در تأمین هزینه‌ها، فرزندان خود را از مدارس بیرون آورده و به بازار کار روانه و همچنین دختران را در سنین پایین‌تر تشویق یا مجبور به ازدواج

می‌کنند تا بلکه بتوانند در کنار فراهم شدن شرایط اقتصادی بهتر، آینده روشن‌تری برای فرزندان خود متصور باشند.

حسین عرنوس، نخست‌وزیر وقت سوریه، در سخنرانی در مجلس مردمی درباره تحولات اقتصادی گفت: «سخت‌ترین مشکل اقتصادی که ما با آن روبه‌رو هستیم نحوه مدیریت شکاف بین منابع محدود و نیازهای نامحدود است». وی افزود: «زمانی که ما برای حفظ قدرت خرید پول ملی و حفظ سطح عمومی قیمت‌ها در کشور قصد کنترل نرخ ارز و محدودیت نقدینگی در بازارها را داریم، این رویکرد با انقباض اقتصادی همراه خواهد بود». با وجود پیوستن سوریه به اتحادیه عرب، هرچند این کشور از انزوای سیاسی و دیپلماتیک خارج شده بود اما از نظر اقتصادی فرق چندانی در وضعیت آن نداشت (Makki, 16 August 2023). با وجود آنکه دولت برای کنترل کاهش ارزش پول و رضایت جامعه در مراحل مختلف حقوق کارمندان و مشاغل دولتی را افزایش داده بود، اما همواره میزان تورم از افزایش حقوق بیشتر بود که این عامل باعث نارضایتی گسترده مردم می‌شد؛ حتی بسیاری از آن‌ها به دلیل پایین بودن دستمزدها، با وجود سابقه بالای کاری، استعفا داده و به کارهای غیردولتی روی می‌آوردند.

۳-۵. کاهش شاخص‌های توسعه انسانی و رفاه خانوار

بین سال‌های ۲۰۱۰ تا ۲۰۲۲، سوریه ۱۶ درصد کاهش در شاخص توسعه انسانی را تجربه کرده بود که معادل از دست دادن ۳۵ سال توسعه است و رتبه جهانی آن از ۱۱۷ در سال ۲۰۱۰ به ۱۵۷ در سال ۲۰۲۲ کاهش یافته است (Steiner, 12 December 2024). بر اساس گزارش سازمان ملل، حدود ۱۶٫۷ میلیون نفر در سال ۲۰۲۴ به کمک‌های بشردوستانه نیاز داشتند که در مقایسه با سال ۲۰۲۳ که ۱۵٫۳ میلیون نفر بود، رشد چشمگیری را نشان می‌داد (Danish Refugee Council, 16 March 2024). از زمان شروع درگیری، فقر شدید به‌طور مداوم افزایش پیدا کرد. دسترسی به سرپناه، فرصت‌های معیشتی، بهداشت، آموزش و آب به‌شکل محسوسی افت شدید داشت (World Bank Group, 20 October 2022). سوریه از میان ۱۶۰ کشور مورد بررسی در رتبه ۱۵۸ در سال ۲۰۲۴ در زمینه مسائل پراهمیت حکمرانی، تخریب محیط‌زیست و فقر گسترده در فهرست چالش‌های توسعه جهانی قرار داشت (Escwa United Nations, 25 January 2025). در این دوره، زلزله ۷٫۸ ریشتری که در فوریه ۲۰۲۳ سوریه و ترکیه را لرزاند، در کنار اینکه منجر به

کشته شدن حدود شش تا هشت هزار نفر شد، هزاران ساختمان را ویران و بیش از ده هزار نفر را آواره کرده بود. همزمانی این فاجعه با افزایش افسارگسیخته تورم، بحران سوخت، کمبود مواد غذایی به‌ویژه غلات که جنگ سوریه و اوکراین نیز باعث تشدید آن شده بود، شاخص‌های توسعه انسانی و رفاهی را به شدت مورد آسیب قرار داد و وضعیت اسفناکی را در این کشور ایجاد کرد.

در هفت‌ماهه اول سال ۲۰۲۴ تعداد ۳۴۲۹ مرگ و میر ناشی از درگیری و ۸۰۶۵ رویداد خشونت‌آمیز در سوریه ثبت شده بود که نسبت به دوره مشابه در سال ۲۰۲۳ به ترتیب ۷ و ۳۸ درصد افزایش داشت. تشدید درگیری در سوریه شامل تشدید عملیات نظامی در شمال شرق سوریه بود که زیرساخت‌های حیاتی را نیز هدف قرار داده بود. تولید گندم و زیتون، دو مورد از حیاتی‌ترین محصولات کشاورزی سوریه، در سال ۲۰۲۴ حدود یک‌چهارم کاهش یافته بود که ناشی از موج گرما، خشکسالی و کمبود نهادهای کشاورزی است. ارزش رسمی نیز در ژوئن ۲۰۲۴، در مقایسه با یک سال گذشته، نزدیک به ۶۹ درصد از ارزش خود را از دست داده بود. در همین دوره، قیمت مواد غذایی، مطابق با شاخص قیمت حداقل سبد غذایی برنامه جهانی غذا، ۸۲ درصد بیشتر از سال قبل بود که منعکس‌کننده تأثیر ترکیبی کاهش ارزش پول محلی و کاهش یارانه‌های مواد غذایی است (World Bank Group, 10 October 2024). در بسیاری از مناطق نیز به دلیل سال‌ها سختی، محاصره و شرایط وخیم جنگی و اقتصادی از جمله از دست دادن یا مجروحیت مردان خانوار در طول جنگ، اقتصاد و درآمد پویا تبدیل به اقتصاد راکد و بدون دوام شد و سختی مسئولیت آن به عهده زنان خانوار قرار گرفته بود. زنان نیز با توجه به تداوم بحران خشکسالی و فراهم نبودن شرایط کشاورزی و باغداری، عملاً توانایی کار کردن در محیط بیرون از خانه را نداشتند.

۶. سرمایه‌داری رفاقتی و ائتلاف سیاسی - اقتصادی سوریه در دوران جنگ

در رژیم پاتریمونیال سوریه، در دهه‌های گذشته شکلی از سرمایه‌داری وابسته وجود داشت که تحت سلطه اتحاد دلالان سیاسی به رهبری خانواده مادر بشار اسد و بورژوازی حامی رژیم بود. محافل نزدیک به خاندان حاکم از تسلط خود برای جمع‌آوری ثروت‌های قابل توجهی سوءاستفاده می‌کردند. بخش‌های اصلی اقتصاد سوریه سال‌ها و دهه‌ها قبل از قیام، تحت تسلط تاجرانی بود که ارتباط نزدیک و مستقیمی با خانواده اسد داشتند. این شکل از سرمایه‌داری مافیایی یا رفاقتی، که در آن فرصت‌های اقتصادی وابسته به وفاداری رژیم بود، برخی از عناصر بورژوازی را که به رژیم

مرتبط نبودند و عنصر قوی حمایت از رژیم را تشکیل نمی‌دادند بیگانه در نظر گرفته و به حاشیه رانده بود. هیچ نوع معامله‌ای با سرمایه‌داران بزرگ بدون سرمایه‌داران دوست مرتبط با رژیم امکان‌پذیر نبود (Daher, 21 november 2017). پس از آنکه بشار اسد در سال ۲۰۰۰ جانشین پدرش شد، در ابتدا سعی داشت تغییرات سیاسی، اجتماعی و اقتصادی در سوریه ایجاد کند و شبکه‌های اقتصادی قدیمی تحت سیاست‌های سوسیالیسم عربی حزب بعث را متلاشی کند و انحصارات دولتی را از بین ببرد که تا سال سوم ریاست‌جمهوری او، اقدامات هرچند اندک ولی مؤثری در این زمینه‌ها صورت گرفته بود؛ اما در پی هشدار خطر نیروهای امنیتی در صورت تداوم سیاست‌های فوق برای حکومت اسد، او سعی کرد بر حوزه‌های سیاست خارجی و اقتصادی متمرکز شود که مجدداً در بخش اقتصادی، منافع حاصله بیشتر متوجه افرادی بود که روابط خوبی با رژیم داشتند.

بورژوازی جدید دولتی در سوریه نه تنها شامل علوی‌هایی بود که مستقیماً با بشار اسد مرتبط بودند، بلکه سنی‌ها و مسیحیان را نیز شامل می‌شد که به آن‌ها فرصت می‌داد تا با اثبات وفاداری خود و همکاری با رژیم ثروت‌اندوزی کنند. از این نظر، مخالفانی که اسد را دارای گرایش‌های فرقه‌ای می‌دانستند از سوی طبقه جدید محکوم می‌شدند. در این دوره از بین ۱۰۰ تاجر مهم سوریه ۲۳ درصد فرزندان مقامات عالی دولتی یا شرکای آن‌ها بودند. ۴۸ درصد افراد نیز تاجران جدیدی بودند که روابط نزدیک و فسادگونه‌ای با نهادهای امنیتی داشتند. ۲۲ درصد بخشی از بورژوازی سنتی قبل از سیاست‌های ملی شدن دهه شصت بودند که برخی از آن‌ها نیز روابط فاسدی با رهبران دولت داشتند و ۷ درصد از تجار، فعالیت‌های تجاری اصلی خود را در خارج از سوریه داشتند. ۶۹ درصد این تاجر سنی، ۱۶ درصد علوی و ۱۴ درصد مسیحی بودند. اگرچه تعداد تاجر سنی بیشتر بود، اما از میان ده تاجر اول سوریه، بیشتر علوی بودند و ارتباط بسیار نزدیکی با اسد داشتند (Siham, 2021: 433-434). در چنین شرایطی اقتصادی آزاد و شرکت‌های خصوصی زمانی می‌توانستند به فعالیت خود ادامه دهند که بخشی از سود حاصل از فعالیت‌های اقتصادی خود را با رژیم تقسیم کنند و یا با پرداخت رشوه به لایه‌های مختلف بوروکراسی اداری بتوانند پایدار بمانند.

۱-۶. نابرابری در فرصت‌ها و فساد گسترده

فساد گسترده یکی دیگر از ویژگی‌های بارز سیاست در سوریه دوران اسد بود که در سطح جامعه نیز گسترش یافت. در این دوره، علوی‌ها و بخشی از بازرگانان و صاحبان صنایع سنی‌مذهب وابسته

به رژیم از رانت‌های حمایتی دولت بهره می‌بردند و فساد اقتصادی عظیم در میان آن‌ها به چشم می‌خورد. این وضعیت شکاف طبقاتی عظیمی را در جامعه ایجاد کرده بود و در شرایطی که اکثر مردم در فقر زندگی می‌کردند، طبقه‌ای از نخبگان اقتصادی و سیاسی وابسته از رانت‌های حکومتی بهره می‌بردند. بر اساس گزارش «شفافیت بین‌المللی» و آمار سال ۲۰۰۸ (یعنی حدود سه سال قبل از شروع ناآرامی‌ها) میزان فساد در این کشور از تمام کشورهای درگیر بحران در طول بهار عربی بالاتر بود (نیاکویی، ۱۳۹۱: ۱۴۰-۱۴۱). در این رابطه، پس از شکل‌گیری جنبش‌های اعتراضی، روابط دوستانه پیرامون خانواده‌اسد و پسردهی آن‌ها، رامی مخلوف، در سوریه تقویت شده بود. خانواده‌اسد بیشتر اقتصاد سوریه را در دست داشتند و در دوره مشخصی بدون مخلوف تقریباً نمی‌شد تجارتي در سوریه انجام داد (Kirsanli, 2023: 15). مخلوف نماینده روند مافیایی خصوصی‌سازی تحت رهبری رژیم بود. امپراتوری اقتصادی او از جمله مخابرات، نفت و گاز و همچنین ساختمان‌سازی، بانک‌ها، خطوط هوایی و حتی برخی خرده‌فروشی‌ها را شامل می‌شد. مخلوف سهامدار دومین هلدینگ بزرگ سوریه بود و بیش از ۳۰۰ شرکت در زیرمجموعه آن فعال بود. ثروت شخصی وی بیش از ۶ میلیارد دلار برآورد شده بود. به گفته منابع مختلف، او به لطف شبکه پیچیده‌ای از هلدینگ‌ها، نزدیک به ۶۰ درصد از اقتصاد سوریه را به‌طور مستقیم یا غیرمستقیم در اختیار داشت (Daher, 21 November 2017). هرچند رامی مخلوف به‌دلیل گستردگی تعاملات اقتصاد رانتی در سوریه، بیشتر از بقیه فعالان اقتصادی نزدیک به حکومت شناخته شده است، اما در مجموع ائتلاف‌های سیاسی و اقتصادی و سرمایه‌داری رفاقتی این‌چنینی تحت رهبری افراد مختلف در سوریه دوره‌اسد به‌ویژه در دوران جنگ بسیار دیده می‌شد. این نوع سرمایه‌داری در آغاز قیام انقلابی سوریه، در کنار تجمع منابع برای حمایت از رژیم با هدف کنترل بحران به‌وجودآمده، مردم را برای تظاهرات به نفع رژیم بسیج می‌کردند و با نفوذ در رسانه‌ها و یا در اختیار داشتن رسانه‌های شخصی، در مراحل اولیه قیام با بدنام کردن تظاهرکنندگان سعی داشتند از پیوستن افراد بیشتر به آن‌ها جلوگیری کنند؛ اما در مراحل بعدی که سرکوب اعتراضات از سوی رژیم و رادیکال شدن معترضان باعث ایجاد جنگ داخلی شده بود، سرمایه‌داران رفاقتی و رانت‌جویان با تأمین مالی و تسلیحاتی، شبه‌نظامیانی را برای جنگیدن برای حکومت بسیج کردند تا ریزش‌ها در بدنه ارتش را جبران کنند.

رشوه نیز از رایج‌ترین اشکال فساد در سوریه بود که عمدتاً ریشه در شرایط بد اقتصادی، دستمزدهای پایین و عدم اقدام دولت در مقابله با فساد داشت. هرچند این اقدام قبل از ۲۰۱۱ نیز رایج بود، اما پس از آن و تحت تأثیر قرار گرفتن اقتصاد، رشد قابل توجهی داشت؛ زیرا بوروکرات‌ها آن را بخش حیاتی از درآمد خود می‌دانستند. رشوه برای جلوگیری از بازداشت و آزاد و اذیت توسط سرویس‌های امنیتی، حتی در ورودی دانشگاه‌ها، یا برای درخواست پاسپورت که بین ۴۰ تا ۳۱۸ دلار آمریکا باید به دلالتان پرداخت می‌شد، کارایی داشت (Resimic, 12 March 2024). همچنین درآمد حاصل از عوارض و حق امتیازهای اعمال‌شده بر بخش تجارت و مصادره غیرقانونی خانه‌ها، زمین‌ها و املاک، روند رو به گسترش انباشت از طریق سلب مالکیت و فعالیت‌های اقتصادی مشروع را بیش از پیش کاهش داده بود و آنچه را از ثروت سوریه باقی مانده بود به نفع رژیم اسد و شبکه نزدیکان هدایت کرده بود (Doher & Mehchy, 2025: 3). دریافت رشوه به دلیل تورم بالا و پایین بودن نرخ حقوق ماهیانه، جدا از آنکه بین کارمندان دولت به امری رایج تبدیل شده بود، در بین نظامیان نیز گسترش پیدا کرده بود. از آنجایی که ارتش یکی از اصلی‌ترین ستون‌های مقاومت و امنیت در هر کشور است که در شرایط جنگی بر اهمیت آن افزوده می‌شود و باید با امتیازات ویژه باعث ایجاد انگیزه در بین نیروهای آن شد، در سوریه خلاف این مسئله حاکم بود. در طول بیش از دوازده سال جنگ، نه تنها انگیزه بسیاری از نیروها کاهش پیدا کرده و ترس از امنیت جانی و خانوادگی باعث فرار بسیاری از آن‌ها از محیط کار شده بود، به دلیل پایین بودن حقوق ماهیانه، بسیاری از نیروها به ویژه آن‌هایی که در مناطق مواصلاقی یا شهری بودند، از مراجعان یا مردم عادی اخاذی می‌کردند و از مسیر غیرقانونی به کسب درآمد روی می‌آوردند که از این طریق به فساد ساختاری در سوریه دامن می‌زدند.

اقدام اسد برای بازسازی مشروعیت و افزایش درآمدهای دولت از سال ۲۰۱۹، باعث شده بود تا با لایه‌هایی از فساد گسترده مبارزه کند که در این بین رامی مخلوف برای بازپس دهی بخشی از سرمایه خود، که به واسطه حمایت‌های اسد جمع‌آوری کرده بود، مقاومت کرد. همین امر باعث شد تا اسد به نظارت مستقیم به منظور برجیدن دارایی‌های اقتصادی مخلوف بپردازد که چندین میلیارد برآورد می‌شد. از نظر ظاهری آنچه اسد از مخلوف در سال‌های ۲۰۱۹ تا ۲۰۲۱ آموخته بود این بود که تنها با تمرکز کردن و ساده‌سازی ساختارهای شبکه و ایفای نقش پیشرو، هرچند پنهان، می‌تواند جریان قابل‌اعتمادی را تضمین کند. در این دوره اسد سعی کرد به جای تکیه بر دوستان

خود، با ایفای نقش مستقیم به‌عنوان بازیگر مسلط اقتصادی و همچنین سیاسی سوریه، کنترل شرایط را در دست بگیرد (Shaar & Heydemann, 26 August 2024). با این برداشت، اقتصاد سوریه بیش از قبل تحت کنترل بشار و اسما اسد قرار گرفته بود. این مسئله موانع جدی برای بهبود اقتصادی و رقابت عادلانه در بازار ایجاد می‌کرد. همچنین نخبگان اقتصادی دیگری که متشکل از سودجویان جنگی بودند و ثروت خود را از طریق معاملات غیرقانونی به دست می‌آوردند، از جمله افراد نزدیک به اسد را تشکیل می‌دادند که تحت نظارت مستقیم او بودند (Bertelsmann Stiftung, 2024)، اما در نتیجه بی‌اعتمادی اسد به نخبگان اقتصادی قدیمی از جمله مخلوف که سال‌ها در تعامل نزدیک با او بودند، وی با نخبگان اقتصادی جدیدی وارد همکاری شد که بخشی از آن‌ها از افراد غیر آشنا به مسائل و مسیرهای اقتصادی دوران جنگ بودند و صرفاً به دلیل متعهد شدن در قبال حکومت، توانسته بودند به حلقه نزدیکان اسد بپیوندند.

۶-۲. اقتصاد جنگ، قاچاق و تجارت غیرقانونی

با توجه به اینکه اقتصادهای غیرقانونی از بازیگران اصلی جنگ حمایت می‌کنند، بازارهای سیاه به راه‌حلی جذاب برای نظامیان و غیرنظامیانی که درآمدهای پایینی دارند تبدیل می‌شوند. بدین ترتیب آن‌ها می‌توانند از طریق تولید، تجارت، قاچاق کالا و مواد مخدر، فرصت‌های شغلی برای خود فراهم کرده و کسب درآمد کنند. علاوه بر این، تحریم علیه نهادهای دولتی به توسعه اقتصاد جنگی کمک می‌کند؛ چرا که با محدودیت در معادلات بین‌المللی، دولت از واسطه‌های غیرقانونی در کشورهای مختلف برای ادامه واردات کالاها استفاده خواهد کرد (Niang, 17 April 2024). در چنین شرایطی، بخشی از افول اقتصاد سوریه به دنبال وقوع درگیری‌های سراسری در سال ۲۰۱۱، شامل فرار سرمایه‌گذاران خارجی و گردشگران پس از قیام بود که به کاهش مصرف و سرمایه‌گذاری منجر شده بود. در مقابل، اگرچه دولت از ممنوعیت واردات و کاهش قیمت‌ها برای حفظ اقتصاد داخلی استفاده کرد، اما کاهش ارزش پول سوریه تا جایی پیش رفت که در یک روز بیش از ده درصد نوسان را تجربه کرده بود. در چنین شرایطی نیز مجدداً ائتلاف‌های اقتصادی نزدیک به رژیم از آن سود می‌بردند. همچنین گسترش درگیری‌ها به شهرهایی مثل دمشق و حلب که حدود ۵۰ درصد از بخش تولید را تشکیل می‌دادند، به کاهش صادرات محصولات منجر شده بود. در چنین شرایطی فضای فعالیت‌های غیرقانونی بیش از پیش

فراهم می‌شد؛ به‌ویژه در سال‌های آخر حکومت اسد، سوریه خانه اقتصاد جنگی و پر از فعالیت‌های غیرقانونی بود که رفاه و بقای نیروهای همسو با رژیم را تضمین می‌کرد. رشد فزاینده تجارت غیرقانونی باعث شده بود از سال ۲۰۱۹، رژیم اسد از تجار وفادار و سودجویان جنگ برای دور زدن مسیرهای قانونی استفاده کند. در حالی که حامیان خارجی اسد در حفظ بقای وی در طول جنگ نقش مهمی داشتند، هیچ‌یک از آنها با حمایت مالی کافی برای کمک به سوریه به‌منظور خروج از بحران اقتصادی کنونی وارد عمل نشده بودند. در نتیجه، رژیم برای پویایی اقتصاد خود به مسیرهای جدید و غیرمتعارف متوسل شده بود (Haid, 3 July 2023). یکی از مسیرهای غیرقانونی که دولت توانسته بود از طریق قاچاق و تجارت غیرمتعارف درآمدهای اقتصاد جنگی خود را افزایش دهد تولید و قاچاق ماده مخدر کاپتاگون بود. این ماده مخدر که ظاهراً بیشتر به کشورهای عربی حاشیه خلیج فارس صادر می‌شد، در سال ۲۰۲۱ حدود ۵٫۷ میلیارد دلار برای سوریه سود داشت. میزان ارزش آن زمانی مشخص می‌شود که بدانیم صادرات قانونی سوریه در هریک از سال‌های ۲۰۲۰ و ۲۰۲۱ چیزی حدود ۸۶۰ میلیون دلار اعلام و برآورد شده بود. تولید و صادرات کاپتاگون به‌عنوان یکی از کالاهای غیرقانونی و البته مهم‌ترین آنها، نه تنها در جهت منافع دولت بلکه برای بسیاری از نزدیکان رئیس‌جمهور به‌ویژه برادر بشار اسد، ماهر اسد که در جایگاه فرمانده لشکر چهارم ارتش منصوب بود، ارزش بالایی را در زنجیره اقتصادی و تجاری به وجود آورده بود.

۳-۶. سرمایه‌داری رفاقتی و تأمین مالی جنگ

در دوره جنگ، علاوه بر رئیس‌جمهور، سازمان‌های امنیتی که نقش مستقیمی در مناطق تحت کنترل رژیم داشتند به‌عنوان سودجویان جدید در جایگاه بازیگران اقتصادی ظاهر شده بودند. سودجویان از فعالیت‌های مربوط به جنگ ثروت‌اندوزی کرده بودند. ابزارهای به‌هم‌پیوسته‌ای وجود داشت که رژیم و سودجویان برای رفع نیازهای خود از آنها بهره می‌بردند. این پویایی قدرت بین سودجویان و رژیم تأثیر مستقیمی بر ارائه کالاها و خدمات در مناطق تحت کنترل گذاشته بود (Mahchy et al, 2020: 15). همچنین در دوران جنگ، باندهای مسلح کسب‌وکارهای جدیدی را تصاحب کرده بودند. در این دوره اقتصاد بازاری که در آن تجارت برای کسانی امکان‌پذیر بود که به شبکه متعلق به رژیم نزدیک بود. رژیم عمدتاً اموال کسانی را که فرار کرده بودند مصادره و قوانین متعددی برای مشروعیت بخشیدن به این عمل وضع کرده

بود. در فوریه ۲۰۲۱ فاش شد که قانون سربازی اجباری به گونه‌ای اصلاح شده که به وزارت دارایی اجازه می‌داد اموال افرادی که به نظر می‌رسید از خدمت سربازی فرار کرده‌اند و هزینه‌ای ۸۰۰۰ دلاری پرداخت نمی‌کنند مصادره شود (Bertelsmann Stiftung, 2024).

نوع دیگر قراردادهای خرید عمومی بین سودجویان و نهادهای دولتی بود. نمونه‌های زیادی نشان می‌دهد که این‌ها توسط شبکه‌های فاسد مقامات دولتی و بازرگانی کنترل می‌شدند و رژیم از آن‌ها به عنوان ابزاری برای کنترل سودجویان استفاده می‌کرد. به عنوان مثال، همشو، یک شرکت متعلق به یک فرد تحریم شده توسط ایالات متحده و نماینده سابق مجلس، محمد همشو بود که تنها ۵۹۱ قرارداد تدارکاتی با وزارت آموزش و پرورش بین سال‌های ۲۰۱۶ تا ۲۰۱۸ امضا کرده بود که بعداً مشخص شد این قراردادها پوششی برای معاملات فاسدی هستند که حدود ۲۰۰ میلیون دلار در آن زمان مطابق با نرخ ارز رسمی اواخر سال ۲۰۱۹ برای بودجه عمومی هزینه داشت. رژیم از شبکه‌های غیرقانونی برای به دست آوردن کالاهای اساسی از داخل و خارج سوریه استفاده می‌کرد. این امر در تجارت داخلی و خارجی نفت قابل مشاهده بود. بسیاری از واسطه‌ها مسئول انتقال نفت خام از میدین نفتی در شمال شرق به پالایشگاه دولتی حمص بودند که در منطقه تحت کنترل رژیم قرار داشت. به طور مشابه، شبکه‌ای از قاچاقچیان کاروان‌های کامیون‌های سوخت را مدیریت می‌کردند که از لبنان به سوریه وارد می‌شدند (Mahchy et al, 2020: 15-16). البته به نظر می‌رسد سهم مهمی از این سوخت برای تأمین نیازهای نظامی حزب الله در سوریه استفاده می‌شد. مقدار باقی مانده نیز برای جبران کمبود سوخت در مناطق مختلف تحت کنترل رژیم از جمله دمشق بود. به همین منظور بسیاری از سودجویان حامی رژیم شرکت‌های سایه‌ای راه‌اندازی کرده بودند که از طریق آن می‌توانستند به تجارت و انجام معاملات مالی بپردازند.

۷. نقش و تأثیر متقابل پیامدهای جنگی و سرمایه‌داری رفاقتی بر بحران

مشروعیت و سقوط دولت

پس از جنگ داخلی طولانی مدت، حکومت عملاً ناکام ماند و موفق به سرکوب شورشیان نشد. در این میان باید توجه داشت که نارضایتی‌های اقتصادی و سیاسی مردم همچنان پابرجا بود و حتی در سال ۲۰۲۰ در مناطق تحت کنترل حکومت اسد، مجدداً تظاهراتی علیه فساد و ناکارآمدی

حکومت انجام گرفته بود (نیاکویی، ۱۳۹۹: ۱۳۰-۱۳۱). اما از اوت ۲۰۲۳ نیز مجدداً اعتراضاتی که با هدف نارضایتی از رژیم به وقوع پیوسته بود در استان‌های جنوبی درعا و سویدا شکل گرفت که مردم خواهان آزادی زندانیان، رسیدگی به اوضاع اسفناک اقتصادی، جبران کمبود سوخت، برق و دارو و مقابله با فساد سرمایه‌داران رانتی بودند؛ سرمایه‌دارانی که در سخت‌ترین شرایط وارد شده به مردم نیز از تلاش برای کسب منافع شخصی دست برنمی‌داشتند. در صورتی که انتظار می‌رفت حکومت برخلاف سال‌های گذشته که با سرکوب جواب اعتراضات را داده بود، در این دوره صدای جامعه را بشنود و بخشی از خواسته‌های آن‌ها را برآورده کند، این بار نیز با محکوم کردن آن‌ها و تبلیغات رسانه‌ای سعی کرد معترضان را گروه‌های فرقه‌ای معرفی کند که صرفاً به دنبال بهانه‌های سیاسی هستند.

فعالیت اقتصادی به دلیل کمبود انرژی و نیاز شبانه به آن، ۱,۲ درصد نسبت به سال قبل (سالانه) کاهش یافته بود. کاهش ۵,۵ درصدی تولید نفت سالانه نیز که بخشی از آن به دلیل آسیب به زیرساخت‌های مرتبط با زلزله و امتداد درگیری‌ها بود اتفاق افتاد. علی‌رغم بازگشت مجدد تولید کشاورزی به دلیل بهبود شرایط آب‌وهوایی در سال ۲۰۲۳، درگیری طولانی‌مدت با جابه‌جایی گسترده کشاورزان و آسیب‌های جدی به زیرساخت‌ها و سیستم‌های آبیاری به شدت بر بخش کشاورزی تأثیر گذاشته بود. سقوط تولیدات صنعتی و کشاورزی داخلی، وابستگی سوریه به واردات را افزایش داد. اتکا به واردات مواد غذایی، اگرچه بیش از سال ۲۰۱۱ موضوعیت داشت، اما با تداوم درگیری‌ها تشدید شد. در سال ۲۰۲۳ ارزش لیر سوریه به میزان قابل توجه ۱۴۱ درصد بر دلار آمریکا کاهش یافته بود (Al-saeed & El-Khalil, 24 May 2024).

شرایط سیاسی بسته و عدم برگزاری انتخابات آزاد نیز باعث کاهش شدید مشروعیت و مشارکت شده بود. به عنوان مثال، در انتخابات ریاست جمهوری ۲۰۲۱، اسد با کسب ۹۵ درصد آرا پیروز رقابت معرفی شد که مخالفان آن را کاملاً نمایشی می‌دانستند. در سپتامبر ۲۰۲۲ نیز برگزاری انتخابات محلی بیشتر از اینکه در پی تغییرات سیاسی باشد، برای ایجاد و حفظ یک شبکه وفاداری با فرصت‌های تجاری پس از انتخاب شدن و ایجاد انگیزه بود و هیچ تغییر عمده‌ای در شبکه‌های از قبل شناخته شده نشان نمی‌داد. در توصیف شرایط نظامیان نیز ذکر این نکته لازم است که خستگی و کاهش انگیزه نظامیان و سربازان که باعث فرار از خدمت می‌شد، موجب شده بود رژیم برای بازگرداندن آن‌ها از مجامع غیرسیاسی به عنوان فرصتی برای دستگیری مردان جوانی استفاده کند

که از خدمت فرار یا ممانعت می‌کردند. در زمینه آزادی بیان و رسانه نیز رتبه سوریه در سال ۲۰۲۲، از ۱۸۰ کشور جهان در جایگاه ۱۷۱ قرار داشت (Bertelsmann Stiftung, 2024). در مجموع، اینکه در طول چندین سال جنگ و ناآرامی در سوریه که بخش عظیمی از زیرساخت‌ها از جمله شبکه‌های حمل‌ونقل، خدمات بخش عمومی و بهداشت نابود شد و همچنین کمبود سوخت و حامل‌های انرژی زندگی مردم را تحت تأثیرات منفی شدیدی قرار داده بود که تورم و بحران‌های مالی و اقتصادی نیز بر آن می‌افزود، همواره بخشی از نخبگان حاکم از جمله رئیس‌جمهور و نزدیکان خانواده و افراد مورد اعتماد او از شرایط ویژه مالی و اقتصادی و رفاهی برخوردار بودند و در شرایط جنگی از مسیرهای غیرقانونی قاچاق، فساد و یارانه‌های ویژه به درآمد و سود بالا دست می‌یافتند. در این دوران سیر قهقرایی مشروعیت رژیم سوریه به بالاترین میزان خود رسیده بود و همزمانی تحولات منطقه‌ای متعاقب جنگ هفت اکتبر ۲۰۲۳ حماس و رژیم اسرائیل که از سپتامبر ۲۰۲۴ با گسترش دامنه‌های جنگ، لبنان را نیز کاملاً درگیر کرد که در پی آن، با ترور فرماندهان حزب‌الله به‌ویژه شخص سید حسن نصرالله، مواضع نیروهای مقاومت در منطقه تا حدود زیادی با ضعف روبه‌رو شد. در همین دوره با حمایت کشورهای چون ترکیه و آمریکا، گروه تحریر الشام به رهبری محمد الجولانی با شناخت ضعف‌های موجود در دولت سوریه توانست در کمتر از ۱۲ روز به دمشق برسد و دولت اسد را ساقط کند.

۸. نتیجه‌گیری

با آغاز تحولات سیاسی - اجتماعی سوریه در سال ۲۰۱۱ و دامنه پیچیده و وسیع آن، تمامی ابعاد زندگی در این کشور تحت تأثیر قرار گرفت. طولانی شدن جنگ و تعدد بازیگران داخلی و بین‌المللی بحران عمیقی را به وجود آورده بود. سیزده سال جنگ بخش قابل توجهی از زیرساخت‌های حیاتی، شبکه‌های حمل‌ونقل، آبیاری و کشاورزی، انرژی، بهداشت، خدمات عمومی و شهری را به شکل کلی ویران کرد و کشور را در شرایط بغرنجی قرار داد. تأثیرات شرایط جنگ بلندمدت بر اقتصاد تا حدودی جبران‌ناپذیر است. کاهش چندصد درصدی ارزش پول و تورم افسارگسیخته در کنار تخریب‌های گسترده‌ای که در بخش‌های مختلف خدمات و امکانات جمعی اتفاق افتاده بود، دسترسی به حداقل امکانات را برای بخش قابل توجهی از مردم سوریه غیرممکن کرد. در این شرایط، با وجود بحران‌های مالی - پولی و حاکم بودن وضعیت اضطراری، نخبگان حاکم سیاسی و اقتصادی که مجموعه‌ای از مسئولان و کارکنان دولتی از جمله

رئیس‌جمهور، خانواده و نزدیکان و افراد مورد اعتماد او را شامل می‌شد، با سوءاستفاده از موقعیت و جایگاه خود، از طریق رانت، فساد و قاچاق توانستند در جهت کسب منافع شخصی و جمعی در میان خویش اقدام کنند. در این رابطه، با وجود اینکه به نظر می‌رسید وقوع و تداوم جنگ ممکن است مسئولان و سرمایه‌داران بانفوذ را برای گذار از شرایط بحرانی به فکر راه چاره‌ای بلندمدت بیندازد، اما نه تنها اقدام مؤثری در این رابطه صورت نگرفت بلکه تهدید جنگ را نیز به فرصتی برای خود تبدیل کردند که از طریق قاچاق کالا، خدمات، رشوه و تجارت غیرقانونی در زمینه‌های مختلف از جمله اسلحه، مواد مخدر و انرژی، منافع خود را به دست می‌آوردند. تأثیر متقابل ویرانی‌های گسترده جنگی و عدم حرکت مؤثر برای گذار از بحران و اقدامات اقتصاد رانتی که تحت نظارت ائتلاف‌های سیاسی - اقتصادی و سرمایه‌داران رفاقتی تحت حمایت ساختار سیاسی حاکم فعالیت می‌کردند، موجی از بی‌اعتمادی مردم دربر داشت که باعث از بین رفتن کامل مشروعیت رژیم حاکم شد. در نهایت، در کمتر از دوازده روز پیشروی گروه‌های مخالف رژیم سوریه که منجر به سقوط ناگهانی آن شد، شاهد بودیم که برخلاف دوره اول جنگ داخلی در این کشور که با وجود چالش‌های فراوان در مقابل حکومت، بخش قابل توجه و پرنفوذی از مردم و نیروهای نظامی از مواضع حکومت دفاع کرده و با همراهی حامیان خارجی مانع سقوط آن شده بودند، اما در این دوره با وجود ترس از قدرت‌یابی نیروهای بنیادگرا در سوریه، کمتر کسی در میان مردم و نیروهای نظامی حاضر به پشتیبانی از حکومت شده بود.

سخن کوتاه اینکه مقاله حاضر با استفاده از چارچوب نظری سرمایه‌داری رفاقتی و ائتلاف‌های سیاسی و اقتصادی با مطالعه موردی بحران سوریه، به این نتیجه رسید که فروپاشی دولت در این کشور را نمی‌توان تنها از منظر عوامل بیرونی مانند جنگ یا دخالت و نقش آفرینی بازیگران خارجی مورد واکاوی قرار داد؛ بلکه در قلب این فروپاشی، یک فرایند داخلی و خودتخریبگر وجود داشت که ریشه آن را می‌توان در ائتلاف حاکم و سرمایه‌داری رفاقتی پیدا کرد. ائتلافی که در برابر بحران سیاسی از سال ۲۰۱۱، نه تنها درصدد رفع آن برنیامد، بلکه در راستای تشدید ویژگی‌های حکومت طبیعی شکننده بود. برخلاف دوره‌های اولیه که این ائتلاف توانسته بود با بسیج منابع و توزیع رانت در میان حامیان خود بقای حکومت شکننده را تضمین کند، اما در سال‌های پایانی خود، سازوکار بقا به عامل اصلی سقوط تبدیل شد. اقتصاد سیاسی غارتگر در دولت اسد که از زمان آغاز جنگ نسبت به پیش از آن تشدید شده بود، منجر به بحران مشروعیت

کامل شد. سرمایه‌داری رفاقتی در سوریه به عاملی تبدیل شد که در مرحله اول اقتصاد و بعد از آن مشروعیت سیاسی و در نهایت پایه‌های وفاداری درونی نظام سیاسی را از بین برد. در عین حال همه این موارد در ارتباطی تنگاتنگ با یکدیگر قرار داشتند که نهایتاً مراحل سقوط را هموار کرده و باعث فروپاشی نظام سیاسی سوریه شدند.

منابع

- رادگودزی، معصومه. (۱۳۹۸). «تأثیر تغییرات آب و هوایی و سیاست‌های کشاورزی بر شکل‌گیری زمینه‌های جنگ داخلی سوریه». *سیاست جهانی*، ۸(۲)، ۴۱-۶۶. <https://doi.org/10.22124/wp.2019.3683>
- زیبائی، مهدی؛ نجفی، شهلا. (۱۴۰۴). «سقوط نظام سیاسی سوریه در پرتو نسل چهارم نظریه انقلاب». *انقلاب‌پژوهی*، ۳(۵)، ۶۱-۸۲. <https://doi.org/10.22034/fademo.2025.514169.1093>
- کامت، ملانی؛ دیوان، ایشاک؛ ریچاردز؛ آلان؛ واتربری، جان. (۱۳۹۶). *اقتصاد سیاسی خاورمیانه*، ترجمه فریبرز ارغوانی پیرسلامی و سحر پیران‌خو، تهران: نشر مخاطب.
- مددی، حجت‌الله؛ ابادزی، مرتضی؛ احمدی، حسین. (۱۴۰۲). «بررسی ارتباط بین خشکسالی و شروع جنگ در سوریه با استفاده از نظریه محرومیت نسبی». *پژوهش‌های جغرافیای سیاسی*، ۸(۴)، ۱۴۲-۱۶۰. <https://doi.org/10.22067/pg.2024.84866.1243>
- نورث، داگلاس؛ والیس، جان‌جوزف؛ وینگاست، بارس آر. (۱۳۹۶). *خشونت و نظم‌های اجتماعی: چارچوب مفهومی برای تفسیر تاریخ ثبت‌شده بشر*، ترجمه جعفر خیرخواهان، تهران: نشر روزنه.
- نیاکویی، سید امیر. (۱۳۹۱). *کالبدشکافی انقلاب‌های معاصر در جهان عرب*، تهران: نشر میزان.
- نیاکویی، سید امیر. (۱۳۹۹). *زمستان عربی و معمای دموکراسی در خاورمیانه*، تهران: نشر مخاطب.
- نیاکویی، سید امیر؛ موسوی کردمیری، سید حسین. (۱۴۰۳). «چرایی نتایج متفاوت منازعه قدرت در سوریه پس از بهار عربی: از جنگ داخلی تا سقوط حکومت بشار اسد». *پژوهش‌های روابط بین‌الملل*، ۱۴(۴)، ۱۷۳-۲۰۶. <https://doi.org/10.22034/irr.2025.499126.2652>

References

- Acemoglu, D., & Robinson, J. A. (2012). *Why nations fail: The origins of power, prosperity and poverty*. Crown Publishing Group. https://ia801506.us.archive.org/27/items/WhyNationsFailTheOriginsODaronAcemoglu/Why-Nations-Fail_-The-Origins-o-Daron-Acemoglu.pdf
- Alexander, B. (2021, February 18). *Syria's economic collapse and its impact on the most vulnerable*. Center for Strategic International Studies. <https://www.csis.org/analysis/syrias-economic-collapse-and-its-impact-most-vulnerable>
- Ali, N., Din, J. U., Kousar Ali, D. M. I., & Azhar, M. (2024). "The root causes of the Syrian crisis: Analyzing internal and external factors". *Remittances Review*, 9, 211-229. <https://doi.org/10.33282/rr.vx9i4.11>

- Aligica, P., & Tarko, V. (2014). "Crony capitalism: Rent seeking, institutions and ideology". *Kyklos*, 67(2), 156-176. <https://onlinelibrary.wiley.com/doi/abs/10.1111/kykl.12048>
- Al-Saeed, A., & El-Khalil, Z. (2024, May 24). *Syria: Growth contraction deepens and the welfare of Syrian households deteriorates*. World Bank Group. <https://www.worldbank.org/en/news/press-release/2024/05/24/syria-growth-contraction-deepens-and-the-welfare-of-syrian-households-deteriorates>
- Bertelsmann Stiftung. (2024). *Syria country report 2024*. Bertelmann Transformation Index (BTI). <https://bti-project.org/en/reports/country-report/SYR#pos7>
- Cammett, M., Diwan, L., Rechards, A., & Waterbury, J. (2017). *A political economy of the Middle East* (F. Argavani & S. Pirankhoo, Trans.). Mokhatab Publication. [In Persian].
- Cheung, F., Kube, A., Tay, L., Diener, E., Jackson, J., Lucas, R. E., ... & Leung, G. M. (2020). "The impact of the Syrian conflict on population well-being". *Nature Communications*, 11(1), 3899. <https://www.nature.com/articles/s41467-020-17369-0.pdf>
- Daher, J. (2017, November 21). "Crony capitalism and federalism in Syria's reconstruction: Interview with Joseph Daher (K. Alhayek, Interviewer)". *Salon Syria*. <https://www.salonsyria.com/crony-capitalism-and-federalism-in-syrias-reconstruction-interview-with-joseph-daher/>
- Daher, J., & Mehchy, Z. (2025). *Syria's economic transition: From kleptocracy to Islamic neoliberalism in a war-torn economy*. PeaceRep: The Peace and Conflict Resolution Evidence Platform, School of Law, University of Edinburgh. <https://era.ed.ac.uk/handle/1842/43106>
- Danish Refugee Council. (2024, March 16). "After 13 years of war, Syria's catastrophic economy is pushing people beyond desperation". <https://drc.ngo/resources/news/after-13-years-of-war-syria-s-catastrophic-economy-is-pushing-people-beyond-desperation>
- ESCWA United Nations. (2025, January 20). "Syria at the crossroads: New ESCWA-UNCTAD report warns of economic ruin, pointing to potential pathways to stability". <https://www.unescwa.org/news/syria-crossroads-new-escwa-unctad-report-warns-economic-ruin-pointing-potential-pathways>
- Haid, H. (2023, July 3). "Cashing in on Syria's crony capitalism: The timing of the asset seizures strongly suggests a regime desire to bolster its political position in the region, specifically with Iraq". *The Arab Weekly*. <https://theArabweekly.com/cashing-syrias-crony-capitalism>
- Kešeljević, A., & Spruk, R. (2024). "Estimating the effects of Syrian civil war". *Empirical Economics*, 66(2), 671-703. <https://link.springer.com/content/pdf/10.1007/s00181-023-02470-2.pdf>
- Kirsanli, F. (2023). "Crony capitalism and corruption in the Middle East and North Africa". *Journal of Economy Culture and Society*, 68, 9-19. <https://doi.org/10.26650/JECS2023-1210965>
- Kozul-Wright, A. (2025, January 8). "Rebuilding Syria's economy: Can stability return after war?" *Aljazeera*. <https://www.aljazeera.com/economy/2025/1/8/rebuilding-syrias-economy-can-stability-return-after-war>
- Madadi, H., Abazari, M., & Ahmadi, H. (2024). "Investigating the relationship between drought and the start of the war in Syria using the theory of relative deprivation". *Research Political Geography Quarterly*, 8(4), 142-160. [In Persian]. <https://doi.org/10.22067/pg.2024.84866.1243>
- Makki, D. (2023, August 16). "Syria's economic freefall continues despite Arab League return". Middle East Institute. <https://www.mei.edu/publications/syrias-economic-freefall-continues-despite-arab-league-return>
- Mehchy, Z., Haid, H., & Khatib, L. (2020, November). *Assessing control and power dynamics in Syria: De facto authorities and state institutions*. Middle East and North Africa Programme, Chatham House. https://www.chathamhouse.org/sites/default/files/2020-11/2020-11-11-control-power-syria-mehchy-haid-khatib_0.pdf

- Mehchy, Z., Hal Ali, H., & Alnakib, S. (2022). *Mechanism of exploitation: Economic and social changes in Syria during the conflict*. The Day After (with support of Friedrich-Ebert-Stiftung). <https://library.fes.de/pdf-files/bueros/beirut/19603-20221017.pdf>
- Mounier-Kuhn, A. (2025, January 14). "Syrian economy on its knees". *Monde Diplomatique*. <https://mondediplo.com/2025/01/03syria-box>
- Niakooee, S. A. (2012). *The anatomy of contemporary Arab revolutions*. Mizan Legal Foundation. [In Persian].
- Niakooee, S. A. (2020). *Arab winter and democracy dilemma in the Middle East*. Mokhtab Publication. [In Persian].
- Niakooee, S. A., & Mousavi Kordmiri, S. H. (2025). "The reasons behind the different outcomes of power struggle in Syria after the Arab Spring: From the civil war to the fall of the Assad's regime". *International Relations Researches*, 14(4), 173-206. [In Persian]. <https://doi.org/10.22034/irr.2025.499126.2652>
- Niang, M. T. (2024, April 17). "The war economy of Syria". *Michigan Journal of Economics (University of Michigan Department of Economics)*. <https://sites.lsa.umich.edu/mje/2024/04/17/the-war-economy-of-syria/>
- North, D. C., Wallis, J. J., & Weingast, B. R. (2017). *Violence and social orders: A conceptual framework for interpreting recorded human history* (J. Khairkahan & R. Majidzadeh, Trans.). Rozaneh Publication. [In Persian].
- Pradhan, P. K. (2017). *Arab Spring and sectarian faultlines in West Asia: Bahrain, Yemen and Syria*. Institute for Defence Studies and Analyses. <https://www.idsa.in/publisher/book/arab-spring-and-sectarian-faultlines-in-west-asia-bahrain-yemen-and-syria-2/>
- Rad Goudarzi, M. (2019). "Climate changing and agricultural policies effects on formation of Syria civil war". *World Politics*, 8(2), 41-66. [In Persian]. <https://doi.org/10.22124/wp.2019.3683>
- Resmic, M. (2024, March 12). The Syrian Arab Republic: Corruption and anti-corruption. Transparency International.
- Shaar, K., & Heydemann, S. (2024, August 26). "Networked authoritarianism and economic resilience in Syria: Assad's emerging network of businesses helps him survive amid economic collapse". *Brookings*. <https://www.brookings.edu/articles/networked-authoritarianism-and-economic-resilience-in-syria/>
- Siham, A. (2021). "The role of the Syrian business elite in the Syrian conflict: A class narrative". *British Journal of Middle Eastern Studies*, 49(3), 433-445. <https://doi.org/10.1080/13530194.2021.1920210>
- Steiner, A. (2024, December 12). *UNDP Administrator's statement on Syria*. United Nations Development Programme. <https://www.undp.org/arab-states/speeches/undp-administrators-statement-syria>
- World Bank Group. (2022, October 20). *The World Bank in Syrian Arab Republic*. <https://www.worldbank.org/en/country/syria/overview#1>
- World Bank Group. (2024, October 10). *Macro poverty outlook for Syrian Arab Republic: October 2024*. <https://documents.worldbank.org/en/publication/documents-reports/documentdetail/099617210152414596/1e896291c1751614c03189551eadb96c56942>
- Zibaei, M., & Najafi, S. (2025). "The collapse of the Syrian political system in light of the fourth generation of revolutionary theory". *The Revolutionary Research*, 3(5), 61-82. [In Persian]. <https://doi.org/10.22034/fademo.2025.514169.1093>